

بررسی امکان مطالبه خسارت زیست محیطی جنگ ایران و عراق از دیوان بین‌المللی دادگستری

سید عباس پور هاشمی¹ - علی فقیه حبیبی²

چکیده

کشورها می‌توانند اختلافات خود را با کشور دیگر را به دیوان بین‌المللی دادگستری ارجاع دهند. نه اساسنامه و نه آئین دادرسی دیوان هیچکدام دربرگیرنده مقرراتی نیستند که کشورهای غیرعضو اساسنامه را از ارجاع اختلافات به صلاحیت دیوان منع کند. پذیرش صلاحیت دیوان توسط کشورهای عضو اساسنامه، خود مشمول ماده 36 اساسنامه و وقایع و شرایط پیش بینی شده در آن است. آنچه از رفتار دیوان در پرونده های توسل به زور نتیجه گیری می‌شود این است که علیرغم اینکه بسیاری از حقوقدانان با سیاسی پنداشتن این موضوع بطور مطلق امکان بررسی حقوقی اختلافات مربوط به استفاده از زور را نمی‌پذیرد، دیوان همواره با احراز صلاحیت خود در قالب اعلامیه‌ها بعنوان یک رکن قضایی جنبه های حقوقی هر موضوع و اختلاف بین‌المللی از جمله توسل به زور را رسیدگی کرده است. با توجه به اینکه در موارد نقض قواعد آمره بین‌المللی صلاحیت دیوان اجباری است و دیوان در موارد نقض حاکمیت یک عضو سازمان ملل

1. استادیار و عضو هیأت علمی گروه مدیریت محیط زیست، حقوق محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
ahashemy@yahoo.com

2. دکتری مدیریت محیط زیست، حقوق محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران
faghhi.habibi@gmail.com

متحد توسط دولت دیگر، دولت متجاوز را «مسئول» قلمداد می نماید و دولت اخیرالذکر بایستی جبران خسارات نماید. متاسفانه درجنگ هشت ساله عراق علیه ایران خسارات زیست محیطی زیادی به کشور و اتباع ایران وارد شده که این خسارات تاکنون بلاجبران باقی مانده است.

واژگان کلیدی: سازمان ملل متحد، دیوان بین المللی دادگستری، خسارات زیست محیطی، قواعد آمره بین المللی

مقدمه

امروزه جامعه جهانی مفهوم خسارت و جبران آن از آلوده کنندگان و عوامل تخریب محیط زیست درعرصه بین الملل پذیرفته و معاهدات و رویه های قضایی متعددی در این زمینه وجود دارد که این مورد پذیرفته و مورد حکم قرار داده است. توسل به زور توسط عراق علیه کشورمان از 13 فروردین 5359 به صورت پراکنده آغاز شد (هیوم، 1376: 54). درواپسین ساعات صبح 22 سپتامبر 1080 برابر با 31 شهریور 5359 به صورت گسترده و برنامه ریزی شده (پارسا دولت، 1771: 17) به دلایل مختلف آغاز شد، اما آغاز از منظر مجامع بین المللی، همان 31 شهریور اعلام شده است. دبیرکل سازمان ملل متحد نیز خود بعدها دربندهای 6 و 7 قطعنامه 598 شورا به آغاز کردن جنگ ازسوی عراق اعتراف کرد (نوربها، 1771: 979).

دولت عراق به دلیل ارتکاب تخلف بین المللی یعنی توسل به زور علیه یک دولت، نقض حاکمیت یک کشور مستقل، تجاوز و نقض قواعد حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه مسئول است لذا امروزه حقوق بین الملل محیط زیست به دنبال یافتن راه حلی می باشد که مساله چگونگی جبران خسارات به محیط زیست در مراجع ذیصلاح بین المللی مطرح و مورد رسیدگی قرار گیرد. بر همین اساس در این تحقیق به دنبال آن هستیم که با بهره گیری از قواعد حقوق بین الملل بررسی امکان مطالبه خسارات زیست محیطی جنگ ایران و عراق از طریق دیوان بین المللی دادگستری پاسخ دهیم.

الف : تعریف خسارات زیست محیطی

در حقوق بین الملل محیط زیست، مسئولیت صرفا به نظریه نقض تعهد بنا نشده و ایراد خسارت (محسوس) ، رکن ضروری ایجاد مسئولیت بین المللی به شمار می رود.

ب : تعریف مسئولیت دولتها

در سطح بین المللی هر عمل خلاف مقررات یک کشور، سبب مسئولیت بین المللی آن دولت می گردد (زمانی، 1381: 28-29).

ج : عناصر تشکیل دهنده مسئولیت

1- عنصر سیاسی

2- عمل خلاف

3- جبران خسارت

بخش دوم : مبانی مطالبه خسارات زیست محیطی ناشی از جنگ عراق علیه ایران

الف) نقض قواعد آمره بین المللی

علمای حقوقی معتقدند که در عرصه بین الملل قواعدی الزام آور به وجود آمده اند که تخطی از آن با تراضی دولت ها ممکن نیست. این قواعد که برتر از اراده دولت ها است، به قواعد آمره (jus cogens) موسوم می باشد.

5- ارتکاب تجاوز و توسل به زور

عراق در 31 شهریور 59 تجاوز آشکار و گسترده ای را علیه ایران آغاز کرده است و بنابراین نشانه اولیه اقدام تجاوزکارانه، یعنی پیشدستی در تهاجم نیروهای مسلح عراق به ایران مشاهده می شود. لذا مصداق بارز ماده 2 قعطنامه تجاوز می باشد.

2- نقض حاکمیت ایران

حملات رژیم عراق به خاک ایران نقض آشکار حاکمیت ایران است و جای هیچ شکی باقی نمی‌ماند که این حملات از مصادیق نقض حاکمیت یک کشور مستقل می‌باشد.

3- نقض حقوق بشر و حقوق بشر دوستانه: در این مورد می‌توان به فجایع زیست محیطی جنگ خلیج فارس در سال 1991 اشاره کرد، نیروهای عراقی هنگام عقب نشینی از کویت بیش از 600 چاه منطقه را به آتش کشیدند و حدود 6 میلیون بشکه نفت نفت کشتیهای کویتی را به دریا ریختند دود غلیظ و خفه کننده ناشی از آتش زدن چاه‌ها باعث شده بود که جمعیت ساکن در منطقه نمی‌توانستند به راحتی تنفس کنند و می‌بایست از ماسک‌های تنفسی استفاده می‌کردند (سیاه رستمی، 1787: 36).

3-1 دلایل اثبات و کاربرد سلاحهای شیمیایی توسط رژیم متجاوز عراق علیه جمهوری اسلامی ایران

دلایل ما در اینکه ارتش عراق در جنگ تحمیلی بطور گسترده از سلاحهای شیمیایی استفاده کرده فراوان است در اینجا به اهم آنها می‌پردازیم: علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

اعتراف دولتها

دولتها و حتی بعضی از متحدان رژیم عراق اعلام کرده اند که عراق در جنگ با ایران از سلاحهای شیمیایی و میکروبی استفاده کرده است که نمونه هایی از آن عبارتند از:

- 1- دولت آمریکا در کنفرانس خلع سلاح سازمان ملل متحد
- 2- وزیر امور خارجه اتریش در کنفرانس خلع سلاح دروین (6767)
- 3- اعلامیه گروه حقوق بشر پارلمان انگلیس (لاریجانی، 1380: 178).

3-1-3. اظهارات دولتمردان عراقی به کاربرد سلاحهای شیمیایی در جنگ تحمیلی:

گزارش های بین المللی

درمورد کاربرد سلاحهای شیمیایی از سوی عراق میتوان به موارد ذیر استناد کرد :

- 1- گزارش هیئت کارشناسی سازمان ملل متحد
- 2- بیانیه دبیر کل سازمان ملل متحد بعد از گزارش هیئت نظامی در مورد محکوم ساختن کاربرد سلاح های شیمیایی در جنگ عراق با ایران
- 3- بیانیه کمیته بین المللی صلیب سرخ درمورد محکوم ساختن کاربرد سلاحهای شیمیایی
- 4- بیانیه شورای امنیت در مورد محکوم ساختن کاربرد سلاحهای شیمیایی در جنگ عراق با ایران(همان: 24).

ب : گزارش دبیر کل ملل متحد در مورد آغازگر جنگ تحمیلی

ج) گزارش خسارات وارده به ایران از سوی دبیر کل به شورای امنیت در بخش کشاورزی ، جنگلها و چراگاهها

1. بخش کشاورزی

کشاورزی در پنج استان مجاور عراق نه تنها به طور گسترده ای از بین رفت، بلکه در زمینه نوین سازی نیز عقب ماند.

2. جنگل ها و چراگاهها

بنا به گزارش وزارت جهاد ، 85 هزار هکتار از جنگلهای طبیعی به دلایل نظامی نابود شدند .

نتیجه گیری

در طول جنگ هشت ساله عملکرد ارتش عراق علیه ایران نشان می دهد که دولت عراق بعنوان یکی از تابعان حقوق بین الملل هرگز موازین حقوق بین الملل بشردوستانه را رعایت نکرد و از بکار گیری تمام ابزارها و روش های ممکن که در اختیار داشت دریغ نکرد ، در این راستا با استفاده از سلاحهای شیمیایی در حمله به شهرها خسارات جبران ناپذیری به ایران وارد کرد که به اعتقاد سم شناسان اثرات سوء سلاحهای شیمیایی به مدت 20 تا 30 سال در خاک باقی خواهند ماند و به کلی حیات جانداران را مختل می سازد رژیم عراق در جریان تهاجم سراسری خود شهرهای خرمشهر، مهران ، سوسنگرد، هویزه، باستان، سومار، موسیان، قصرشیرین و ... و روستاهای تابعه آنها را با خاک یکسان کرد و پانصد هزار اصله خرما را عمدا قطع نمود ، همچنین بر اثر بمباران حوزه های نفتی و کشتی های نفت کش و آلودگی آبها، نسل بعضی از ماهیها منقرض شد. همچنین رژیم عراق با تجاوز به خاک ایران ، منشور سازمان ملل متحد و قرارداد 5975 را نقض کرده است و نیز دولت عراق ضوابط حقوق بشردوستانه و حقوق محیط دوست را نقض نموده است و به استناد قوانین بین المللی این رژیم مسئولیت پرداخت غرامت جنگی را به عهده دارد و در قبال این نقض مکرردولت عراق، تغییر نظام سیاسی یا حکام تغییری در پرداخت غرامت به دولت ایران ایجاد نمی نماید. علی رغم اینکه شورای امنیت سازمان ملل متحد می توانست بخاطر نقض حقوق بشردوستانه توسط دولت عراق بر اساس فصل هفتم با دولت متخلف برخورد نماید ولی هرگز چنین نکرد و اجرای قانون را فدای منافع و مصالح اعضای ذینفع نمود . دولت عراق به دلیل ارتکاب تخلف بین المللی یعنی توسل به زور علیه یک دولت ، نقض حاکمیت یک کشور مستقل ، تجاوز و نقض قواعد حقوق بشردوستانه و نقض قواعد حقوق محیط زیست مسئول است برای احراز تخلف بین المللی و مسئولیت دولت عراق این شرایط در مورد اقدامات این دولت در حمله به خاک ایران وجود دارد. شرایط مورد استفاده عبارتند از: اولاً: طبق حقوق بین الملل یک عمل قابل انتساب به آن دولت باشد . ثانیاً: موجب نقض یک تعهد بین المللی آن دولت باشد.

منابع

پارسا دوست، منوچهر. (1771)، «نقش سازمان ملل در جنگ عراق و ایران»، شرکت سهامی انتشار چاپ اول.

زمانی، سید قاسم، «تاملی بر مواضع شورای امنیت در برابر تجاوز عراق به ایران و کویت»، فصلنامه سیاست دفاعی، شماره 20 و 21.

سیاه رستمی، هام، «قواعد اساسی کنوانسیونهای».

لاریجانی، محمد جواد. (6366)، «تحرک بین المللی جمهوری اسلامی ایران در مورد جنگ تحمیلی»، گزارش سمینار 8 تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل.

نور بها، رضا، «بررسی قرارداد حمایت از اموال فرهنگی».

هیوم، کامرون. (6776)، «سازمان ملل متحد، ایران و عراق»، ترجمه هوشنگ راسخی، عرفی پابت، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل.